

УЧЕНЫЙ-ЭТНОГРАФ КОНЦА XIX-НАЧАЛА XX ВЕКА – ОЛЭНА ПЧИЛКА

В статье идет речь о выдающемся ученом, этнографе, писательнице, собирательнице народного быта, исследовательнице вышивок, авторе первого научного труда «Украинский народный орнамент» Олэне Пчилке (Ольге Петровне Косач)

Ключевые слова: этнография, орнамент, народное рукоделие, вышивание, украинские узоры, народные промыслы

V.P. Tytarenko

SCIENTIST-ETHNOGRAPHER OF THE END OF THE XIX –THE BEGINNING OF THE XX CENTURIES – OLENA PCHILKA.

Speech of prominent research worker, ethnographer goes in the article, authoress, collector of folk way of life, to the researcher embroideries, author of the first scientific labour the «Ukrainian folk decorative pattern» Helen Pchilka (Olga Peter Kosach)

Key words: ethnography, decorative pattern, folk needlework, embroidery, ukrainian patterns, folk trades.

*Одержано 25. 03. 2009 р.
Рекомендовано до друку 26. 05. 2009 р.*

Н.В. СУЛАСВА

Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г. Короленка,
м. Полтава

ТВОРЧИСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В СПАДЩИНІ ГРИГОРІЯ АНТОНОВИЧА НУДЬГИ

*Ключові слова: мистецька спадщина українського народу,
фольклор, українська народна пісня, дума, балада, літературні твори,
навчально-виховний процес.*

«Народ був далекий від того, щоб хвалитися багатством своєї мистецької діяльності. Він ніби й не помічав дорожності свої духовних скарбів, незвичайної сили свого слова й музики, виразності свого дзвінкого голосу в загальному хорі вселюдського співу. Пісня й музика в житті народу були таким звичайним явищем, як сонце і небо, лани й діброви, як вечірня прохолода вільного степового простору. Народне мистецтво було рідним, природним, звичайним, ніхто й не задумувався над тим, яке місце посідає чарівна українська пісня у великому багатомовному світі» [7, с.93]. Із такою повагою і любов'ю писав про свій народ видатний український літературознавець, фольклорист, критик Григорій Антонович Нудьга (1913-1994).

Полтавський педагогічний університет прийняв його у свої стіни у страшні передвоєнні часи, коли, здавалося б, і думати про мистецтво, мову, народ не було можливим. Та саме тоді Григорій Антонович постав перед полтавськими студентами «закоханим в українську народну пісню, твори українських поетів та письменників»

викладачем. Свідком таких спогадів колишньої студентки Г. Нудьги став український письменник, «Відмінник народної освіти», кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української літератури Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г. Короленка 1955-1991 років Петро Кузьмич Загайко. Саме він і наштовхнув нас на перегляд наукових досліджень цієї непересічної особистості.

Народився Григорій Антонович Нудьга 21 січня 1913 року в с. Артюхівці Роменського району на Сумщині в родині селянина. Після закінчення в 1931 році Гадяцького педагогічного технікуму деякий час працював учителем семирічної школи в своєму рідному селі. В період учителювання ним були опубліковані перші вірші, нариси, оповідання, рецензії, статті «До десятиріччя Гадяцького музею імені Михайла Драгоманова» (12931 р.), «Охороняємо пам'ятники культури та історичні документи» (1931 р.) тощо.

Прагнення продовжити освіту спонукало молодого вчителя вступити до вищого навчального закладу і в 1938 році Григорій Антонович Нудьга став випускником філологічного факультету Київського державного університету. Під час навчання побачили світ його перші статті й рецензії, які були присвячені творчості українських письменників «Іван Запорожченко» (1936 р.), «Фольклорна експедиція на Чернігівщину» (1936 р.), рецензія на книгу К. Гордієнка «Буян» (1938 р.).

По закінченні університету Г. Нудьга працював науковим співробітником Інституту фольклору Академії Наук Української Радянської Соціалістичної Республіки, де почав досліджувати мистецьку спадщину українського народу. У той час він зацікавився взаєминами літератури і фольклору, зокрема питаннями впливу літературної поезії на формування народнопісенного репертуару «Пісні літературного походження в українському фольклорі» (1940 р.). Пізніше Григорій Антонович напише «Мова й пісня є найважливішими і невід'ємними рисами духовності народу, це два рівнозначні здобутки його творчого генія. Вони неподільні, і щоразу, коли йдеться про мову народу, неодмінно згадується й пісня, бо вони визначають самобутність нації» [7,94].

Можливо не випадково доля покликала молодого науковця до духовної столиці України – на Полтавщину. Опрацьовуючи у Гадячі, Миргороді та Полтаві архіви Лесі Українки, Олени Пчілки, Михайла Драгоманова, Панаса Мирного, Г. Нудьга знайшов матеріали та виклав їх у статтях, які досі не втратили свого джерелознавчого значення [1; 3]. Саме в Полтаві вийшли друком «Творчість Т. Шевченка і фольклор» (1939 р.), «Мирний у Полтаві» (1940 р.), «Поезія зрілості» (1941 р.), рецензія на книгу «Манас – киргизький народний епос» (1941 р.), «Поезія Шевченка у фольклорних збірниках та пісенниках» (1941 р.).

Та зовсім нетривалим було спілкування Г. Нудьги зі студентами педагогічного інституту, працівниками музеїв та бібліотек. Його перервала Велика Вітчизняна. Учасник війни, нагороджений орденом 2-го ступеня та медалями, Григорій Антонович Нудьга продовжив свою роботу як завідувач відділу критики журналу «Жовтень» у Києві, а згодом – науковим співробітником Інституту суспільних наук у Львові.

Наукові пошуки, розпочаті ще до війни, Г. Нудьгою продовжувалися і не припинялися до останніх днів його життя, адже тем для дослідження була невичерпна кількість: «Українці протягом століть створили величний пам'ятник своєї культури незвичайно витонченої краси: поезію слова і музики – пісню і думу» [4, с.5]. Діапазон інтересів Г. Нудьги надзвичайно широкий, він представлений у численних нарисах, статтях, рецензіях, антологічних виданнях, збірниках, які містять важливі, малодосліджені проблеми фольклору, історії культури, освіти, української давньої, класичної літератури та літератури середини ХХ століття.

Одна з найбільших розвідок Григорія Нудьги «Пісні літературного походження в українському фольклорі» стала основою його кандидатської дисертації. Результатом плідної роботи науковця було укладення тритомної антології «Пісні та романси українських поетів» (1941, 1956, 1960 рр.), де встановлено й документально обґрунтовано авторство багатьох українських народних пісень. Дане видання Г. Нудьги містить музичні перлини літературного походження, створені впродовж XVII-XX століть та кілька народних пісень XVI-XVIII століть, які наочно показують, якою була народна пісня в ті часи: «адже на неї в першу чергу орієнтувалися поети, пишучи свої пісні» [6, с.82].

Вступну статтю до збірки автор починає словами: «У витворенні високохудожньої народної пісні, що дивує нас широтою тем, глибиною чуття, яскравістю зображення, багатством художніх прийомів і барв, ніжністю у любові до друга і ненавистю до ворога, проникливим філософським поглядом на життя, музичністю і граціозністю, – брала участь також і писемна література» [6, с.3].

У статті «Пісні українських поетів та їх народні переробки» знаходимо підтвердження цій думці, оскільки популярними у минулому і сьогодні є вірші безіменних та малознаних поетів, які перейшли в уста народу і як пісні збереглися до наших днів, зокрема, С. Писаревського «Де ти бродиш, моя доле», «Ой зрада, карі очі, зрада», Л. Боровиковського «Вивідка», В. Забіли «Не щербечи, соловейку», «Гуде вітер вельми в полі». Відомими є автори народних пісень, що «увійшовши у фольклор, підпали певним обробкам з боку народу» [6, с.15] та зараз «носять» високе звання українських народних «Іхав козак за Дунай» С. Климовського, «Віють вітри», «Чого вода каламутна», «Де згода є в сімействі», «Сонце низенько» І. Котляревського, «В мене думка не така», «Хусточко ж моя» Г. Квітки-Основ'яненка, «Ні, мамо, не можна нелюба любити», «Стоїть гора високая» Є. Гребінки тощо.

Виключного значення Г. Нудьга надає творам Т. Шевченка, які «настільки близькі до фольклору своїм загальним настроєм і мистецькою формою, що критики зарахували їх до народних пісень» [6, с.51]. Науковець зазначає, що мелодію деяких творів складав і «співав сам автор. Він взагалі любив до літературних творів підбирати музику» [6, с.51]. Серед них «Зіронька», «Тяжко, важко в світі жити», «Думи мої», «Ой крикнули сірі гуси», «Нащо мені чорні брови», «Кохайтеся чорнобриві» тощо. Науковець наголошує, що «Шевченкова пісня, виріши на ґрунті народної поезії, пішла в народ, змінилася відповідно до вимог часу, обставин і народних потреб, відірвалася від письма і живе таким же життям, як і пісня народного усного походження» [6, с.56]. Любов, повага та копітка праця над творчою спадщиною Великого Кобзаря вилилась у дослідження Г. Нудьги «Заповіт» Т.Г. Шевченка», видане окремою книгою 1962 року.

Через два роки вийшла антологія Григорія Антоновича «Українська балада» з великою передмовою й коментарями, а ще через кілька – й монографія, присвячена теорії та історії жанру. Це була перша й ґрунтовна праця, в якій балада розглядається в розрізі усіх етапів розвитку української літератури [3].

Цінними є думки науковця про «окрасу поезії українського народу, вершини злету його творчого духу, вияву його історичної життєздатності» [4, с.40], – думи. У статті «Народний поетичний епос України» Г. Нудьга зазначає, що думи як жанр були популярними в добу формування на Україні козацтва як військової сили. Автор дає глибокий аналіз історичних записів цього виду епосу. Разом з тим дослідник наголошує, що думи могли з'явитися набагато раніше, ще за «часів Київської Русі, де в похід князі виступали з своїми співцями-боянами» [4, с.22]. Тому бандурист-воїн на Україні було явище не поодиноким і не випадковим. Автор називає імена бандуристів Прокопа Скрыги та Василя Варченка, яких «польські власті скарали на смерть за те, що «на

бандурі грали» відважним месникам-гайдамакам» [4, с.22], відомих кобзарів Івана Стрічки, Андрія Шута, Остапа Вересая, Івана Крюковського, які підхопили «естафету думового епосу, зберегли перлини народної поезії в пам'яті і донесли до тих днів, коли їх записали і надрукували» [4, с.23].

Автор віднаходить згадки про думи у різних писемних джерелах XVI-XVIII століть, серед яких і збірник Кондрацького зі зразками думової творчості «Козак Нетяга», «Смерть Корецького» тощо, рукописна збірка українських дум, складена Ломиковським наприкінці XVIII століття на Миргородщині «Повести малороссийские числом 16. Списаны из уст Ивана...» [4, с.7] з тринадцятьма думами, як-то «Вдова і три сини», «Від'їзд козака», «Втеча трьох братів з Азова», «Іван Богуславець», «Розмова Дніпра з Дунаєм», записи М. Цертелева 1819 року на тій же Миргородщині «Опыт собрания старинных малороссийских песней», М. Максимовича, І. Срезневського, А. Метлинського, П. Куліша, В. Антоновича та М. Драгоманова, Б. Грінченка, Ф. Колесси тощо.

Григорій Антонович підкреслює, що як тільки з'явилися перші ґрунтовні видання дум та історичних пісень нашого народу, вони відразу ж привернули увагу європейської громадськості: «Майже всі іноземні дослідники сходяться на тезі, що українські думи – «єдиний і своєрідний» вид епосу, який не має чогось подібного у творчості інших народів. Відзначається глибина філософської думки окремих дум, їх реалізм, ліризм і поетичність, що надали їм життєвості» [4, с.15].

Дану думку науковець обґрунтовує ще в одній монографії «Українська пісня серед народів світу», яка вийшла у 1960 році. У ній автор вказує на те, що про високий мистецький рівень української пісні, її глибоку поетичність вперше заговорили не самі українці і не збирачі чи дослідники вітчизняного фольклору, а іноземці. У роботі науковець вперше представив на розсуд громадськості зібраний і проаналізований ним матеріал про побутування української народної пісні в Європі, Америці, Азії, Африці, Австралії та про вплив народного музичного мистецтва українців на творчість всесвітньо відомих композиторів Л. Бетховена, Ф. Ліста, П. Чайковського тощо. Даний аспект дослідження української пісенності у контексті світової культури відзначається новаторською постановкою питання та унікальністю використаних матеріалів [1, с.4].

Ці наукові розвідки Григорія Антоновича не були єдиними, що відзначалися першістю. У «Літературній Україні» за 27 січня 1983 року в статті «Григорію Нудьзі 70» М. Матвійчук пише: «Г. Нудьга першим на Україні створив монографію про жанр пародії, який в історії української літератури займає почесне місце хоча б тому, що в «Енеїді» Котляревського знаходимо стільки пародійних елементів» [3].

Цінними є праці Г. Нудьги в галузі історії культури та освіти, зокрема, розшифрувавши напис на глиняній посудині, що належав нашим пращурам, науковець знайшов ще один доказ існування письма у слов'ян до виникнення Київської Русі. У статті «Промінь у таємницю» автор приходиться до висновку, що до прийняття кириличної азбуки племена, які населяли територію України, володіли власною унікальною писемністю.

Григорієм Антоновичем Нудьгою здійснено також цікаві розвідки щодо навчання українських студентів в університетах Європи XIV-XVIII століть. У журналі «Жовтень» 1982 року в статті «Перші магістри і доктори» дослідник висвітлює результати пошуків про те, коли, як, за яких історичних обставин український народ познайомився і почав засвоювати передові ідеї, що їх виробило світове людство, як зароджувалися і розвивалися у надрах нашого народу не тільки освітні, а й суспільно-політичні, філософські ідеї, як розповсюджувався породжений добою Відродження гуманізм [5, с.89].

Автор наводить чіткі свідчення навчання слов'ян за кордоном, зокрема, вказуючи, що після прийняття християнства і розповсюдження кириличного письма (як свідченнями Лаврентіївського списку літопису Нестора під 988 р.), Володимир Великий «послав наче поимати у нарочитое ади дети и даяти наче на ученье книжное: матеря же чад сих плакахус по них» [5, с.89]. Окрім того, Г. Нудьга наводить докази того, що на початку 1030 року Ярослав організовував навчання знаті: «собрал от старость и поповых детей 300 учитьи книгам». Цікавим фактом є те, що в 1086 році в Києві вже існувала школа для дівчат, «що для тих часів було неабиякою подією і ознакою широкого розповсюдження шкіл не тільки для вищих, а й для нижчих та середніх прошарків суспільства» [5,88]. Досліджений Г. Нудьгою матеріал, викладений у статті, переконує, що в X столітті у Києві «быста множество училищ... и бысть от них множество любомудрых философов» [5, с.88].

Результати даних досліджень свідчать про визнання науковцем українського народу як розумного, освіченого, винятково талановитого, такого, що з споконвіків прагнув до світла знань. Г. Нудьга ніби закликає молодь України не втрачати позицій, адже ще десять століть тому у Києві та навколо нього було майже 200 різних шкіл, а учнів у них близько 1000. [5,89], за п'ять століть (XV-XIX) у кращих університетах Європи здобували освіту більше 5000 українських студентів, професори-вихідці з України були серед найкращих викладачів провідних закордонних навчальних закладів.

Уболіваючи за минуле і сьогодення українського народу, Г. Нудьга переважно більшість публікацій присвятив збереженню його духовних надбань. Серед них «Українська народна сатира і гумор» (1959 р.), «Смійтеся на здоров'я» (1962 р.), «Українські пародії» (1963 р.), «Українська балада» (1964 р.), «Баладні пісні» (1969 р.), «Думи» (1968 р.), «Чумацькі пісні» (1968 р.), «Листування запорожців з Турецьким султаном» (1963 р.), «Терень Масенко. Літературно-критичний нарис» (1965 р.), «Слово і пісня» (1985 р.) тощо. Праці Г. Нудьги – помітне явище в українському суспільстві, ними зроблено вагомий внесок у культуру України [3].

Сьогодення педагогічної науки відзначається прагненнями до удосконалення шляхом вивчення багатого досвіду минулих поколінь та використання найкращих його надбань в організації навчально-виховного процесу. Перенасиченість культурного простору лжедуховністю, прагматизмом, імпортованими впливами перешкоджає становленню людини, яка б усвідомлювала свій зв'язок з народом, його історією, з сучасністю і майбутніми поколіннями. Тому професорсько-викладацький склад Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка у процесі підготовки майбутнього учителя прагне формувати нову генерацію інтелігенції, здатну до збереження ментальності і духовності української нації. Цей процес вимагає урахування досвіду минулих поколінь, пізнання і застосування найкращих надбань вітчизняної педагогічної думки.

Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г. Короленка пишається плеядою викладачів, які залишили помітний слід у його історії, передаючи свої знання й досвід майбутнім учителям. Це основоположник національної української педагогіки Г. Ващенко, композитор і диригент М. Верховинець, філологи й етнографи М. Сумцов, В. Щепотьєв та Г. Майфет, історики Д. Багалій, І. Рибаків та Н. Мірза-Авакянц, математик В. Воропай, фізик А. Победоносцев. Поряд із цими непересічними особистостями можна назвати представника вітчизняної культури, який пильно вивчав світ мистецького, культурно-історичного життя народу, вклав багато сил у справу освоєння духовного світу людини Григорія Антоновича Нудьги.

Дослідження науковця можуть з успіхом використовуватися у навчально-виховному процесі університету. Найціннішими вони будуть під час підготовки май-

бутніх учителів музики у ході викладання дисциплін «Українська музична творчість», «Фольклор України», «Історія української музики», «Методика музичного виховання». Наукові розвідки Г. Нудьги дадуть можливість студентам познайомитися з унікальними зразками пісенної творчості українського народу різних століть, віднайти авторів відомих на сьогодні українських народних пісень чи зразки музичних перлин свого регіону. Статті, оповідання, антології Г. Нудьги з успіхом можуть використовуватися в процесі навчання учителів історії, української мови та літератури, а також для написання рефератів, курсових, дипломних та магістерських робіт.

Важливою складовою підготовки фахівців є організація виховної роботи зі студентами. Враховуючи, що однією з основних причин недостатнього рівня вихованості молоді є порушення вироблених тисячоліттями традицій народу, педагогічний колектив ПДПУ імені В.Г. Короленка підтримує заходи, спрямовані на виховання інтересу, поваги та любові до національних надбань українців, зокрема фольклору. Тому зміст збірників Г. Нудьги «Баладні пісні», «Думи», «Чумацькі пісні», «Народний поетичний епос України», «Слово і пісня» тощо стануть у нагоді під час написання сценаріїв виховних заходів, для розширення пісенного репертуару самодіяльних народних колективів тощо.

Учитель, виплеканий у Полтавському державному педагогічному університеті імені В.Г. Короленка, здатний передати молодому поколінню нашої держави найвищі цінності: любов до свого народу, невмируще українське слово, пісню, думку, які передали йому в спадок кращі педагоги минулого і сучасності, серед яких український літературознавець, фольклорист, критик Григорій Антонович Нудьга.

ЛІТЕРАТУРА

1. Григорій Антонович Нудьга: Бібліографічний покажчик // Укладачі М.А. Вальо, О.Д. Кізлик. – Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника АН УРСР, 1987. – 67 с.
2. Історія Полтавського педагогічного університету в особах (на посвяту 90-річчя заснування навчального закладу). – Полтава: АСМІ, 2004. – 176 с.
3. Матвійчук М. Григорію Нудьзі 70 // Літературна Україна. – 1983. – 27 січня.
4. Нудьга Г. Народний поетичний епос України / Нудьга Г. // Думи. – Київ, 1969. – 354 с.
5. Нудьга Г. Перші магістри й доктори // Жовтень. – 1982. – №3. – С.89-102.
6. Нудьга Г. Пісні українських поетів та їх народні переробки // Пісні та романси українських поетів: [у 2 т.]. – Львів, 1956. – 344 с.
7. Нудьга Г.А. Слово і пісня: дослідження. – К: Дніпро, 1985. – 342 с.
8. Письменники Радянської України 1917-1987: Бібліографічний довідник // Автори-упорядники В.К. Коваль, В.П. Павловська. – К: Радянський письменник, 1988. – 702 с.
9. Письменники Радянської України: довідник / Відповідальний редактор П.Ю. Шабатин / Упорядники О.В. Килимник, О.І. Петровський. – Харків: Радянський письменник, 1976. – 406 с.
10. Рашковська В. Філософські аспекти проблеми виховання цілісної особистості студента засобами мистецтва // Філософські обрії. – 1999. – №1-2. – С. 281-288.

Н.В. Сулаєва

Полтавский государственный педагогический университет имени В.Г. Короленко,
г. Полтава

ТВОРЧЕСТВО УКРАИНСКОГО НАРОДА В НАСЛЕДИИ ГРИГОРИЯ АНТОНОВИЧА НУДЬГИ

В статье рассматривается жизненный и творческий путь украинского научного деятеля Григория Антоновича Нудьги. Раскрывается характер литературных, этнографических, культурологических и образовательных исследований, определяется место творчества украинского народа в его научных трудах.

Ключевые слова: наследие искусства украинского народа, фольклор, украинская народная песня, дума, баллада, литературные произведения, учебно-воспитательный процесс.

N.V. Sulaeva

CREATIVE WORK OF UKRAINIAN PEOPLE IN THE HERITAGE OF GRYGORIY ANTONOVYCH NUDGA

The article deals with the life and artistic way of Ukrainian scientist Grigoriy Antonovich Nud'ga. The character of his literature, ethnographical, culturological and educational researches is opened; the place of Ukrainian folk art in his scientific works is described.

Key words: artistic heritage of Ukrainian people, folklore, Ukrainian folk song, ballad, literature masterpieces, educational process.

*Одержано 13. 03. 2009 р.
Рекомендовано до друку 12. 05. 2009 р.*

Н.В. ДУДНИК

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
м. Умань

ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ ЗМІСТ ПОЕМИ І.П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО “ЕНЕЇДА”

Ключові слова: етнолінгвістика, фольклор, національний.

Упродовж століть нас, українців, намагалися відокремити від животворних родинних виховних джерел, вдаючись до геноциду й лінгвоциду. І сьогодні на початку третього тисячоліття ми все ще боремось за існування державної мови, хоча її функції чітко визначені Конституцією України, роздумуємо над проблемами невизначеної політики двомовності, результат якої спостерігаємо у мовленнєвому примітивізмі наших співгромадян, у заповненні культурно-інформаційного простору зайвими іноземними словами. Стан, у якому знаходиться рідна українська мова, більше нагадує реанімаційний.

Ми занадто швидко забуваємо своє рідне і намагаємось перейняти чуже. Але ж на сторінках історії нашої культури вписані імена видатних діячів, які особливо виразно й багатогранно відобразили в своїй творчості душу народу, його національну своєрідність, поетичну натуру. Загальновизнано, що мова є ваговою часткою етнокультури. І хай вона сама проходить через канали культури, чи, навпаки, культура проходить через мовні канали, одне зрозуміло: звичаї впливають на комунікативну систему етносу, а культурні цінності й вірування частково створюють етномовну реальність. У свою чергу, за Е.Сепіром, «мова є вказівкою на розуміння культури», а «лексика – надзвичайно чутливим показником культури народу» [2, с.11].

Українські письменники й культурні діячі ХІХ-ХХ ст. (від Котляревського і до наших днів) завжди спиралися на живу народну мову, звертаючись до неї у своїх художніх творах, демонструючи кращі зразки лексики, фразеології, словотвору, синтаксису. Мовознавець П.Житецький писав: «...Місіонери освіти, які діють під прапором